

**BEYÂN-ı MENÂZİL-i SEFER-i
IRÂKEYN**

(بیان منازل سفر عراقین)

**Matrakçı Nasuh'un,
Kanûnî Sultan Süleyman'ın
1533-1536 yılları arasında
çıktığı ilk İran seferine dair
minyatürlü eseri.**

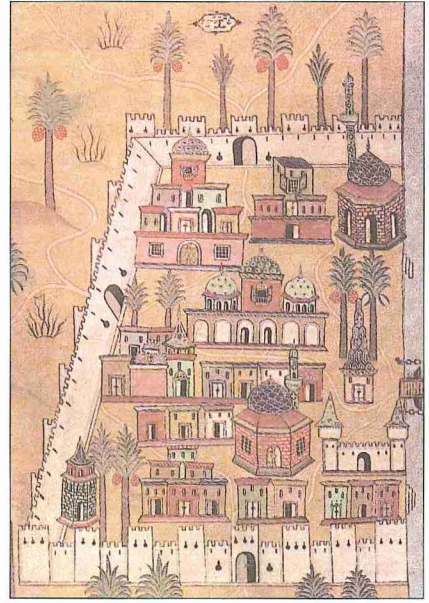
Tam adı *Beyân-ı Menâzîl-i Sefer-i Irâkeyn-i Sultan Süleyman Han* olan eser, aslında Matrakçı Nasuh'un Kanûnî dönemiine dair tarihinin (*Süleymannâme*, TSMK, Revan, nr. 1286) 1533-1536 yılları arasındaki ilk İran seferini konu edinen bölümüdür. Bununla birlikte Matrakçı Nasuh eserinde, Irâkeyn Seferi sırasında konaklayıp göçülen menzillerin resimlerini yapmak, bu resimlerin uygun yerlerine menzillerin adlarını yazmak suretiyle eserini gerçekten bir "menzîlnâme" haline getirmiştir. Eserin adında geçen "iki Irak"tan birisi Irâk-ı Arab, diğeri Irâk-ı Acem'dir. Ancak bu ismin esere bizzat müellif tarafından verildiği şüphelidir. Çünkü eserin gerçek adının, içinde bulunan manzum ifadeler arasında (vr. 12^b) *Mecmû-ı Menâzîl* şeklinde geçtiği görülmekte, hatta aynı yerde kısaca *Menâzîl* de denilmektedir.

Bir yol üzerinde konaklayacak yerleri ve bu yerler arasındaki uzaklıkları bildiren eserler genellikle menzîlnâme adıyla anılır. Bu gibi eserlerde konaklar arasındaki uzaklıklar umumiyetle saat hesabıyla verildiği halde müellif bunları belirtmemektedir. Fakat Kanûnî'nin 1548'deki ikinci İran seferinin menzillerini veren ve tek nüshası Almanya'da Marburg Devlet Kütüphanesi'nde bulunan bir başka eserinde İstanbul-Tebriz arasındaki menzillerin birbirlerine uzaklıklarını mil

olarak belirtmektedir. Matrakçı Nasuh'un bu ikinci eseri, *Beyân-ı Menâzîl*'in resimleri üzerindeki okunması güç bazı menzil adlarının doğru bir şekilde tesbitinde de büyük ölçüde yardımcı olmaktadır.

Eser Irâkeyn Seferi'nin sebepleri ve ordunun hareketiyle başlamakta, Doğu Anadolu ve Tebriz'e kadar uzanan bölgede bulunan ve o sırada zaptedilmiş olan yerlerin adlarını topluca vermektedir. Müellif bundan sonra "ekâlîm-i seb'a" adıyla "yedi iklim bölgesi"nden ve bu bölgelerin her birinde bulunan belde-lerden bahsetmekte, ardından Ebû Reyhân el-Bîrûnî'den naklen sözü edilen yedi iklim bölgesine giren ülke ve belde-lerin adlarını vermektedir. Daha sonra da sırasıyla ve bölge bölge başlıca menzilleri isim ve resimleriyle göstermektedir. Dinlenme amacıyla fazlaca kalınan büyük konaklar esas alınarak yapılmış bu düzenlemede bölümlerin her birinin başında küçük bir giriş bulunmakta, bundan sonra menzillerin resimleri yer almakta, resimlerin alt, üst veya ortalarında da bu yerlerin adlarının kaydedildiği görülmektedir.

Beyân-ı Menâzîl-i Sefer-i Irâkeyn'de bulunan menzil resimlerinin, sembolik olmaktan çok genellikle ait oldukları şehir, kasaba, köy ve diğer konak yerlerini oldukça doğru ve asıllarına uygun bir şekilde göstermesi ayrıca önemlidir. Bu menzillerin adları Feridun Bey'in *Münşeâtü's-selâtin* adlı eserinde de bulunmaktadır. Ancak Matrakçı Nasuh'un kendi fırçasından çıkmış olan menzil resimlerinin padişah için özel şekilde hazırlanmış olması eserin değerini daha da arttırmaktadır. Eser, Anadolu'dan geçerek İran'a giden yollar hakkında verdiği bilgiler ve ihtiva ettiği kroki tarzın-

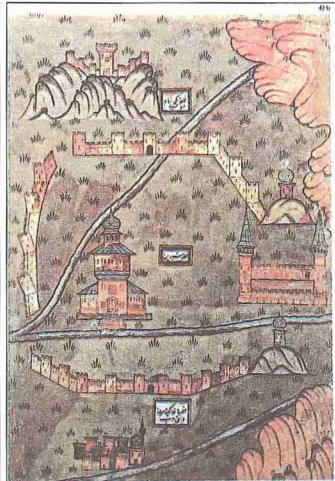
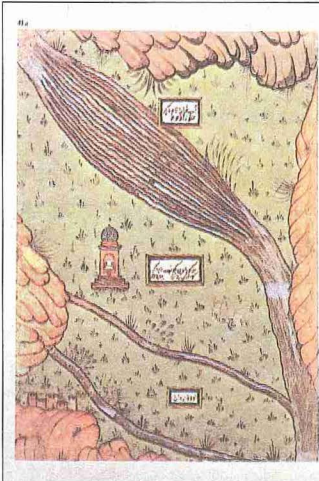

Beyân-ı Menâzîl-i Sefer-i Irâkeyn'deki Hille şehrinin bir bölümünü gösteren minyatürlü sayfa (İÜ Ktp., TY, nr. 5964 vr. 68^a)

daki haritalarla coğrafi bakımdan da çok önemlidir. Müellif bu eserinde şehirler, kasabalar, kaleler, köyler, harabeler, durak yerleri, hanlar, derbentler, dağlar, geçitler, önemli akarsular, köprüler, çöller, stepler ve bahçelerin adlarını ve stilize haldeki resimlerini vermiş, bunların hangi bölgede bulunduğu işaret etmiş, hatta bitki örtüsünü ve hayvanları bile resmetmiştir. Böylece eser bir coğrafya atlası olarak XVI. yüzyıl başlarında Anadolu, Batı İran ve Irak'ın şehir tiplerini, şehirlerdeki büyük binaları, şehirlerin etrafındaki tesisleri tanıttığı gibi yol üzerinde ve şehirleri çevreleyen orman ve bahçelerde bulunan ağaç türleri ve av hayvanları hakkında da açık bilgiler vermektedir.

Mecmû-ı Menâzîl'in büyük şehirlerle ait resimlerinin birer şehir planı olarak ayrıca önemi vardır. Gerçekten başta Galata olmak üzere eserde mevcut İstanbul, Diyarbakır, Tebriz, Sultaniye ve Bağdat gibi şehirlerin resimleri, mimarlık tarihçilerinin ilgisini çekecek kadar değerli malzemeyi ihtiva etmektedir. Bu resimler arasında gözleme dayananlar çoğunluktadır.

Matrakçı Nasuh'un bu eseri Yakındoğu şehirciliği bakımından birinci elden kaynak niteliğindedir. Zira ihtiva ettiği minyatürler ve bu minyatürlerde kullanılan renklerin ihtişamı, dağ sıralarının

Beyân-ı Menâzîl-i Sefer-i Irâkeyn'de Kasrîşîrin ve Irâk-ı Arab menzillerini gösteren minyatürlü iki sayfa (İÜ Ktp., TY, nr. 5964, vr. 42^b-43^a)

anlamli görünüşleri, bu dağlarda görülen jeolojik girinti ve çıkıntılar içine resmedilmiş hayvanların güzelliği, bunları yapan sanatkarın ne kadar hünerli ve duygulu bir insan olduğunu ortaya koymaktadır. Gerçekten müellif gözlemlerini resmetmekteki kabiliyetini bir minyatürçü olarak mükemmel bir şekilde ortaya koymuş, özellikle çizdiği şehir resimleriyle önemli bir şehir analistisi olduğunu göstermiştir. Bu resimler ait oldukları zamanın şartlarını da ortaya koyan yegâne belgeler niteliğindedir. Meselâ İstanbul minyatüründe büyük ve küçük unsurların sıralanışı, bu şehrin XVI. yüzyıldaki görünümünü aslına uygun bir şekilde aksettirmektedir. Kayseri'deki kale bölgesi Matrakçı'nın gösterdiği gibi XVI. yüzyılda şehrin çekirdeği durumunda idi. Surların gerisinde ise yeni gelişmelerin başladığı görülmektedir.

Beyân-ı Menâzil'den anlaşıldığına göre, Kanûnî'nin bu ilk İran seferi sırasında konup göçmüş olan bütün meskûn yerlerin % 15'inin şehir, % 30'unun kasaba, geri kalan kısmının da köy statüsünde olduğu, yerleşim merkezlerinin

genellikle yarlara ve dağlara sırtını vermiş aşağı yamaçlarda bulunduğu anlaşılmaktadır. Buradaki resimlerden, o dönem şehirlerinde bulunan kurumların tipleri de incelenebilmektedir. Minyatürlerde evlerin yanında camiler, kervansaraylar, hamamlar ve pazarlar da açıkça tesbit edilebilmektedir.

Beyân-ı Menâzil'in bazı eksiklik ve yanlışlıkları, Yavuz Sultan Selim'in İran ve Mısır seferlerinin menzillerini ihtiva eden Haydar Çelebi Ruznâmesi, Kanûnî'nin bu seferinin bir rûznâmesini ihtiva eden Feridun Bey'in Münşeatî's-selâtin'i, Âlî'nin Nusretnâme'si, IV. Murad'ın Revan (1635) ve Bağdat (1637) seferlerinin rûznâmeleri, Mehmed Edib'in *Menâsikü'l-Hac* adlı eseriyle Kâtib Çelebi'nin *Cihan-nümâ'sı*, Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme'si* ve Hamdullah Müstevfî'nin *Nüzhetü'l-kulûb*'u ile karşılaştırılarak tamamlanabilir. Böylece o devrin Anadolu, Batı İran ve Irak'ın topografik yapısı hakkında mükemmel bir kaynak elde edilebilir.

Tek nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde (TY, nr. 5964) bulunan *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn*, Matrakçı Nasuh'un hayatını ve eserlerini ihtiva eden Türkçe ve İngilizce uzunca bir giriş ile tenkitli metin ve tıpkıbasım halinde Hüseyin G. Yurdaydın tarafından neşredilmiştir (Ankara 1976). Bu neşir sırasında *Beyân-ı Menâzil*'de geçen menzil adları, çeşitli kaynak ve araştırmalarda bulunan menzil adlarıyla karşılaştırılmış, böylece bunların mümkün olduğunca doğru olarak tesbitine çalışılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA:

Nasûh's-Silâhî [Nasûh-i Matrakî], *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han* (nşr. Hüseyin G. Yurdaydın), Ankara 1976; Fr. Taeschner, *Das Anatolische Wegenetz nach Osmanischen Quellen*, Leipzig 1924-26, I-II, tür.yer.; a.mlf., "Muhtelif Devirlerde Anadolu'nun Yolları ve Cihan Münakalâtına Nazaran Vaziyeti" (trc. Hamit Sadi), *DEFM*, I/1-2 (1927), s. 96-108; a.mlf., "The Itinerary of the First Persian Campaign of Sultan Süleyman 1534-1536, According to Nasûh al-Matrakî", *Imago Mundi*, XIII (1956), s. 53-55; Hüseyin G. Yurdaydın, *Matrakçı Nasuh*, Ankara 1963, tür.yer.; a.mlf., "Matrakçı Nasuh'un Minyatürlü İki Yeni Eseri", *TTK Belleten*, XXVIII/110 (1964), s. 229-233; Hamit Sadi Selen, "XVI. Asırda Yapılmış Anadolu Atlası: Nasuh Silâhî'nin Menâzil'i", *TTK Bildiriler*, II, İstanbul 1943, s. 813-817; Albert Gabriel, "Les Étapes d'une Campagne dans les deux Irak d'après un Manuscrit Turc du XVIe siècle", *Syria*, IX, Paris 1928, s. 328-345; Walter B. Denny, "A Sixteenth-Century Architectural Plan of Istanbul", *Ars Orientalis*, VIII, Washington 1970, s. 49-63; Normal J. Johnston, "The Urban World of Matrakî Manuscript", *JNES*, XXX/3 (1971), s. 27-31.

HÜSEYİN G. YURDAYDIN

BEYÂN b. SEM'ÂN

(بيان بن سمان)

Beyân b. Sem'ân et-Temîmî
(ö. 119/737)

Aşırı Şîa gruplarından
Beyâniyye'nin kurucusu.

Bazı kaynaklarda adı tahrife uğramış olarak Benân b. İsmâil şeklinde geçer. Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Hicrî I. asrın sonları ile II. asrın başlarında yaşayan ve aslen Yemenli olduğu rivayet edilen Beyân Küfe'de saman ticaretiyle uğraşır. *Gulât**'ın ileri gelenlerinden olan ve Muhammed el-Bâkır'a karşı Muhammed b. Hanefiyye'nin imâmetini savunan İbn Karîb'in talebesi Hamza b. Ammâre'den *gulûv** fikirlerini öğrendi. Nevbahtî'ye göre Muhtâr es-Sekafî'nin Küfe'deki isyanında büyük rol oynadı (*Fıraku's-Şî'a*, s. 49). İmâmetin Muhammed b. Hanefiyye'den sonra oğlu Ebû Hâşim'e, ondan da kendisine intikal ettiğini ileri sürdü. Bazı âyetleri indî yorumlara tâbi tutarak ortaya koyduğu antropomorfit fikirlerini yaymaya çalıştı. Ebû'l-Ferec el-İsfahânî Beyân'ın Ca'fer es-Sâdık adına ortaya çıktığını söylüyorsa da bu çoğunluğun görüşüne uymamaktadır. Muhammed el-Bâkır'ın ölümü üzerine bu zümreden ayrılan Mugîre b. Saîd Beyân b. Sem'ân'ın grubuna katıldı. Halkı kendi bâtil inançlarına davet etmek üzere küçük bir grupla Küfe'de faaliyet gösteren Beyân ile Mugîre, Irak Valisi Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'nin emriyle yakalandılar ve yakılarak öldürüldüler. Beyân'ın ölümü hakkında başka rivayetler de vardır.

Beyân, Allah'ın mahiyeti hakkında ilk defa fikir yürüten ve bunu sisteminin önemli bir unsuru sayan aşırı bir fırka lideridir. Bir rivayete göre o, biri cennette, biri de dünyada olmak üzere iki ilâhın varlığını iddia etmiş, bunlardan ilkinin diğerinden daha büyük olduğunu söylemiştir. Nurdan ibaret kabul ettiği Allah'ın insanlar gibi organları bulunduğunu ve, "O'nun vecdinden (zâtından) başka her şey helâk olacaktır" (el-Kasas 28/88) âyetine dayanarak yüzünün dışındaki bütün cüzlerinin yok olacağını iddia etmiş; ulûhiyyetten bir cüzün Hz. Ali'ye hulûl ettiğini, onun bu sayede gaybı bildiğini, bütün savaşları bu ilâhî güçle yaptığını, Hayber Kalesi'nin kapısını da aynı güçle söktüğünü söyleyerek ona açıkça

Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn'in ilk sayfası
(İÜ Ktp., TY, nr. 5964)

